

Radićevi sukobi s režimima Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine Jugoslavije

U prilogu se govori o brojnim sukobima Stjepana Radića s režimima u Austro-Ugarskoj Monarhiji i Kraljevini Jugoslaviji

U četrdeset godina političkog djelovanja, od pojavljivanja na političkoj sceni travnja 1888. godine u Zagrebu do atentata u državnoj Narodnoj skupštini u Beogradu i smrti u ljeto 1928. godine, Stjepan Radić bio je stalno pod policijskom, žandarskom, vojnom, upravnom i sudskom paskom, proganjan, uhićivan, osuđivan na kraće i duže vremenske kazne zatvora i strogoga zatvora i tako isključivan iz društvenoga i političkog života. Bili su to najžešći njegovi sukobi s režimima kako Austro-Ugarske Monarhije tako i Kraljevstva (Kraljevine) Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno od 1929. Kraljevine Jugoslavije. Tako je naime kažnjavan zbog svojih političkih pogleda i koncepcija kao i djelovanja Hrvatske (pučke) (republikanske) seljačke stranke koju je osnovao 1904. i kojoj je bio na čelu sve do smrti. To ujedno znači da je u sukobima s režimima spomenutih monarhija bio i u političkom i u idejnom pogledu - na kojoj problematici se u ovom prilogu nećemo zadržavati nego samo u toliko koliko se odnosi na istaknutu temu progona, uhićenja i zatvora.

1.

Stjepan Radić je u zatvorima Austro-Ugarske Monarhije proveo 30 mjeseci. Razlog su, kao što je poznato, bila njegova politička opredjeljenja i njegovo političko djelovanje i prije i nakon što je osnovao HPSS i postao legalno izabrani narodni zastupnik u Hrvatskom saboru (1910. godine) i zatim kao lider te stranke istupao u javnosti.

Prvi je put S. Radić - još kao srednjoškolac - uhićen u travnju 1888. godine u Zagrebu zbog toga jer je na svečanoj izvedbi opere Ivana pl. Zajca "Nikola Šubić Zrinski" u kazalištu dva put uzviknuo "Slava Zrinskomu, dolje tiranin Hedervary!". Radić je tada bio zadržan u zagrebačkom zatvoru tri dana; pušten je iz zatvora bez većih posljedica za daljnje školovanje. No, ostao je zabilježen u policijskoj evidenciji i od tada nadalje bio je stalno pod policijskom i uopće režimskom paskom.¹

Već slijedeće, 1889. godine, zbog toga što je otputovao za vrijeme ljetnih praznika u Rusiju, bio je stavljen pod prismotru "kao ruski vojni špijun". Početkom nove školske godine, u jesen 1889. isključen je iz škole kao "politički sumnjiv", a zatim je zbog političkih sumnji, potkraj travnja 1890. najprije odveden u umobolnicu zagrebačke Bolnice milosrdne braće, gdje je zadržan nekoliko dana. Nakon toga je "pod oružničkom

¹ Više o tome u: B. Janjatović, Stjepan Radić: Progona, zatvori, suđenja 1888.-1912. godine, Povijesni prilozi, 15/1996, str.93. -135., str. 94/95 - gdje je navedena i druga literatura.

pratnjom" odveden u rodno Trebarjevo; u isto vrijeme Gradsko poglavarstvo u Zagrebu osudilo ga je na izgon iz grada "na neizvjesno vrijeme". Tu je odluku potvrdila i Zemaljska vlada u Zagrebu 1891. U vrijeme boravka u Trebarjevu uhićen je bio i zadržan osam dana u pritvoru zbog toga što je intervenirao u korist seljaka u vrijeme jedne oružničke intervencije. Ipak se uspio polulegalno vratiti u Zagreb gdje je uspio završiti srednju školu i položiti ispit zrelosti 1891. godine.

Nije mnogo vremena prošlo kad je opet uhićen. I to je bilo zbog iskazivanja političkih gledišta. Sada je već bio dobro poznat policiji, a zbog čina "u povratu" bio je i kažnjen. Više nije bio učenik nego student, pa su ga i zato policijski službenici strože ocjenjivali. U ljeto 1891. kažnjen je na izgon iz Bosne i Hercegovine zato što je u Mostaru oduševljeno govorio o Gospodarskoj izložbi u Zagrebu.

Za manje od dvije godine nakon toga, u ožujku 1893. izveden je i pred sud zato što je u povodu jedne rasprave koja se vodila pred Kotarskim sudom u Zagrebu izrekao nekoliko riječi protiv Nikole Crnkovića, koji je kao režimski čovjek tužio Radića sudu. Sud je Radiću odmjerio kaznu od tri tjedna zatvora, a morao je platiti i troškove postupka.

Nakon toga sumnjičenja, pritvori, sudski postupci, kažnjavanja i zatvori postali su obilježje političkog djelovanja S. Radića kao dosljednog oporbenjaka protiv mađarizacije i postupaka režima prema hrvatskoj oporbi općenito. Prvi sudski proces protiv S. Radića zbog iskazivanja političkih gledišta vođen je 1893. pred Sudbenim stolom u Petrinji. Radić je bio uhićen, a zatim je izveden pred sud i kažnjen. To se dogodilo zato što je prigodom obilježavanja 300.-godišnjice pobjede hrvatskog bana Tome Bakača nad Turcima lipnja 1893. u Sisku rekao nekoliko rečenica protiv bana Khuena Hedervarya. Optužnica je podignuta sredinom kolovoza 1893., a Radić je za to vrijeme bio na slobodi, počeo je studirati u Pragu. Glavna je rasprava održana 13. listopada. Tada je Radić osuđen na četiri mjeseca zatvora, a trebao je platiti troškove suđenja; no, toga je oslobođen jer je ustanovljeno da nema imovine.²

Radić je kaznu izdržao u Petrinji. Iz zatvora je pušten 20. veljače 1894. i odmah je nastavio školovanje u Pragu. Ovdje se sukobio s policijskim komesarom zato što je ovaj raspustio studentsku skupštinu, pa je zbog toga uhićen i osuđen na deset dana zatvora; nakon toga Radić je izgubio pravo studiranja u Pragu kao i u svim zemljama koje su spadale u austrijsku polovicu Monarhije. Zbog toga se početkom 1895. upisao na sveučilište u Budimpešti. Iz glavnoga mađarskog grada često je putovao u Zagreb. Tijekom tih putovanja sukobljavao se sa željezničkim službenicima koji su govorili mađarski, prosvjedujući tako protiv mađarizacije Hrvatske.

Nije dugo ostao na slobodi. Novo suđenje i kazna zbog iskazivanja političkih gledišta uslijedili su u jesen 1895. S. Radić je zajedno sa stotinjak studenata Pravnog fakulteta u Zagrebu protestirao na Trgu bana Josipa Jelačića protiv vladavine Khuena Hedervarya. Zbilo se to 16. listopada 1895., trećeg dana posjete cara Franje Josipa Zagrebu; studenti su u znak prosvjeda spalili ugarsku trobojnicu (bila je bez državnih insignija), a ne, kako se to i na sudu utvrdilo, ugarsku državnu zastavu.³ Bio je to kratkotrajni prosvjed, koji u

² Osudu od 13. X. 1893. objavio je Živko Stričić, Tako je Radić počeo..., Zagreb 1992. Više o tom suđenju vidi u: B. Janjatović, S. Radić: progoni, n. dj., gdje je spomenuta i druga lit.

³ U historiografiji i u povijesnoj publicistici se bilo uobičajilo pisati o spaljivanju mađarske zastave. Međutim, radilo se o mađarskoj trobojnici. Studenti su se na to odlučili u nadi da se taj njihov prosvjed neće moći kazniti - o čemu su i govorili tijekom sudske rasprave. Usp. o tome. B. Janjatović, S. Radić: Progoni, n. dj. i ista, Sudski proces zagrebačkim studentima u studenom 1895., Historijski zbornik, god. L/1997. str. 91.-107., gdje je navedena i druga literatura. U oba rada je skrenuta pozornost na rezultate dosadašnje literature kao i na neka pitanja koja još valja istraživati.

trenutku izvođenja nije izazvao veću pozornost ni policije ni građana. Ali, već tijekom tog dana, zasigurno i zato što je prethodnih dana bilo demonstracija i manifestacija protiv Khuenove politike i vladavine, zagrebačka policija, a zatim i državni odvjetnik, počeli su opsežnu aktivnost protiv studenata-demonstranata. Još istog dana među prvima, a možda i prvi uhićen je S. Radić, vjerojatno zbog ranijih osuda i stoga što je bio već otprije poznat policiji.⁴ Ubrzo je policijski zatvor, a zatim i zatvor zagrebačkoga Sudbenog stola bio ispunjen uhićenim studentima: istražni sudac je počeo opsežno ispitivanje. Gotovo odmah se uključio i državni odvjetnik, On je podignuo optužnicu mjesec dana kasnije pred Sudbenim stolom i optužio pedesettrojicu pretežito studenata zagrebačkoga Pravnog fakulteta; 28 studenata bilo je zadržano u zatvoru Sudbenog stola, a dvadesetšestorici je ostavljena mogućnost da se brane sa slobode. Među optuženima i pritvorenima bio je i S. Radić, ali bez posebnih optužbi za poticanje i vodstvo demonstracije, iako je zasigurno i Radić sudjelovao u odluci o spaljivanju ugarske trobojnice, kao što je bio i na Trgu bana Jelačića kad je čin izveden.⁵ Naime, u optužnici kao i na suđenju Radić nije dobio neko posebno mjesto, iako je tijekom istrage sam rekao da je bio "spontani" predsjednik studentske skupštine na kojoj je odlučeno da se prosvjeduje. Tu je izjavu na sudu porekao, ali je utvrđeno da je bio veoma aktivan na studentskim skupštinama. No, prvi je isključen iz sudnice i kažnjen s 3 dana zatvora zato što se sukobio s državnim odvjetnikom tražeći mogućnost da iznese političke motive izvedenog čina. Iz optužnice i presude očito je da su državni tužitelj i suci htjeli izbjeći političke konotacije i da su vodili suđenje nastojeći prikazati čin spaljivanja trobojnice kao "nemili i kažnjivi izgred". Stoga su onemogućavali bilo kakvo iskazivanje političkih gledišta koja su tijekom glavne rasprave pokušavali iznijeti optuženi studenti; kažnjavali su pojedinačne istupe studenata, a na kraju su i sve optuženike isključili iz rasprave, pa je presuda bila pročitana u sudnici samo pred braniteljima i brojnom publikom, dok su optuženi studenti bili upoznati s presudom u zatvoru. Odmjerene kazne su s obzirom na učinjeno bile oštre; oslobođena su samo 4 optuženika. Većina studenata je osuđena na po tri mjeseca zatvora, desetak na po dva mjeseca, neki su kažnjeni s po četiri mjeseca, jedan je dobio pet mjeseci, a Radiću je odmjerena najveća kazna - 6 mjeseci strogoga zatvora. Svi su osuđenici morali solidarno snositi troškove suđenja. Uz to velik broj studenata je isključen sa Zagrebačkoga sveučilišta na dva i više semestara, a neki i zauvijek. Radić je uz najveću kaznio izgubio i mogućnost studiranja u cijeloj Carevini. Osuđenici su u većini kaznu zatvora izdržali u Bjelovaru. Vraćanje osuđenika iz zatvora u Zagreb i druga mjesta bilo je strogo praćeno od strane policije i organa vlasti, a Radićev odlazak iz zatvora bio je posebno nadziran u strahu da ne bi izazvao nove demonstracije; bio je dopraćen kotarskom predstojniku iz Siska i taj ga je pustio na slobodu.

Reagirane vlasti na čin spaljivanja mađarske trobojnice od uhićenja demonstranata, istražnog postupka, podizanja optužnice, višednevnog suđenja, odmjeravanja kazni i do praćenja povratka osuđenika na slobodu, kao i burno reagiranje oporbenih političara na te mjere režima i tada i godinama kasnije dala su tom kratkotrajnim prosvjedu protiv

⁴ On je uhićen u 12 sati i trideset minuta 16. X. 1895., sati i pol nakon spaljivanja trobojnice i to na uglu Ilice i Frankopanske ulice, kad je sam išao na ručak nakon održane studentske skupštine na kojoj se očito komentirao izvršeni čin i na kojoj je zaključeno da se tog istog dana preda caru Franji Josipu kad bude bude odlazio iz Zagreba "skupocjeni" lovor vijenac s izrazima poštovanja i odanosti.

⁵ Državni je tužitelj optužio 54 studenta, ali su njih 53 bili optuženi zbog spaljivanja mađarske zastave. Tužitelj je optužio dvojicu sinova istaknutoga hrvatskog oporbenjaka Josipa Franka i za demonstracije 14. X. 1895. Jedan od Frankovih sinova - Vladimir bio je nakon demonstracija 14. X. pretučen, pa nije ni mogao sudjelovati i u spaljivanju zastave, no, ipak je optužen u istoj optužnici s bratom koji je sudjelovao u činu na Trgu bana Josipa Jelačića.

Khuenove vladavine posebno obilježje. Po njima je on postao povijesnim događajem, a S. Radić, kao i brojni drugi sudionici su tijekom slijedećih godina, bez obzira na to što su se opredijelili za različite političke opcije, izrasli u hrvatsku političku, kulturnu i uopće društvenu elitu.⁶

Slijedećih je godina S. Radić bio za režim "zloglasna osoba", pa je strogo praćena njegova aktivnost gdje god da se nalazio. Strogi nadzor bio je povremeno prekinut - kad se nalazio izvan domašaja organa vlasti Monarhije - pa tako npr. u vremenu od kraja svibnja 1896. do listopada te godine kad je boravio u Rusiji ili u vremenu od siječnja 1897. do pred kraj 1898. kad se nalazio u Parizu. Naime, čim je izašao iz bjelovarskog zatvora organi vlasti u Zagrebu su razaslali posebnu okružnicu u kojoj su tražili od podređenih izvješćivanje o Radićevu kretanju i aktivnosti; ta je okružnica u Radićevu slučaju bila stalno na snazi, pa su podređeni organi izvješćivali Predsjedništvo Zemaljske vlade u Zagrebu čak i o sumnjama u vezi s Radićevom političkom djelatnošću bilo na javnim skupštinama bilo u vezi s objavljivanjem knjiga ili članaka u tisku. Izvođen je i pred sud. Tako je kad je ljeti 1900. u Zemunu demonstrirao protiv upotrebe mađarskog jezika na željeznicama bio optužen, pa je 1903. zbog toga osuđen u Mitrovici na mjesec dana strogoga zatvora. Kazna nije bila odmah pravomoćna, ali se o njoj strogo vodilo računa, pa je u slijedećim sudskim procesima protiv Radića došla do izražaja. Tijekom 1902., iako nije bio osobno kažnjen, vodio se postupak zbog njegove brošure "Kako ćemo iz našeg zla u dobro" objavljene u Sisku; brošura je zabranjena, a Radić nije izveden pred sud.

Početak rujna 1902. opet je uhićen i to u Zagrebu zato što je u vrijeme protusrpskih demonstracija⁷ pozivao na prosvjede protiv Mađara. Optužen je pred Sudbenim stolom u Zagrebu potkraj rujna i odmah je održana glavna sudska rasprava. Na ovom je suđenju Radić dobio priliku da iznese svoja politička gledišta, ali je zbog toga što je rekao da je borba protiv Mađara posljednjih trideset godina "dužnost i pravo naše ustavno i političko" iz sudnice bila isključena javnost i to do kraja suđenja. Suci su odmjerili strogu kaznu Radiću od 6 mjeseci "težke tamnice" uzevši u obzir i "otegotne" - prvenstveno ponavljanje čina - i "olakotne" okolnosti - Radićevu uzrujanost u vrijeme demonstracija i njegovo dvoje djece. Radić se žalio početkom listopada 1902. Banskom stolu u Zagrebu. Ta je najviša sudska instanca u Hrvatskoj smanjila presudu na 4 mjeseca "težke tamnice", pa je Radić odsjedio u zatvoru do kraja siječnja 1903. godine.

Budući da nije prestajao s političkom aktivnošću - opet je bio praćen, uhićen i suđen. Bilo je to u vrijeme rasplamsavanja općega narodnog pokreta protiv Khuenove vladavine, pokreta koji će na kraju dovesti do njegova odlaska iz Hrvatske. Potkraj travnja 1903., još dok je ban Khuen bio na vlasti, Radić je uhićen i odmah odveden u uze Sudbenog stola. Razlog uhićenju nije bila samo trenutna politička djelatnost nego i njegova aktivnost u prošlosti; radilo se, moglo bi se reći u neku ruku o preventivnom uhićenju u strahu da će Radić u spomenutom pokretu uzeti značajnu ulogu. Formalni razlog bili su Radićevi govori u Karlovcu i Zagrebu na javnim skupštinama tijekom travnja 1903. Međutim, optužnica protiv Radića je podignuta tek u drugoj polovici srpnja 1903., a sudski je proces održan oko mjesec dana kasnije iste godine, kad je već Khuen otišao s vlasti. Sve to govori u prilog iznijetog mišljenja o preventivnom uhićenju. Uz to takav postupak vlasti svjedoči i o odnosu režima spram hrvatske oporbe.⁸ Ovaj put Radić nije bio jedini optuženi; s njim

⁶ Vidi bilj. 2 i 4.

⁷ Izbile su zbog članka Nikole Stojanovića "Srbi i Hrvati", objavljenog u "Srpskom književnom glasniku" u Beogradu i pretiskanog u zagrebačkom listu "Srbobran". U tom se članku negiralo pravo Hrvatima da se iskazuju kao narod i prijeto žestokim obračunom.

⁸ Khuen je otišao 23. lipnja 1903.

je optužen i suđen Josip Pasarić, glavni urednik "Obzora" koji je objavio Radićeve govore i rezoluciju s tih skupština. Suđenje je održano u prvoj polovici kolovoza 1903. pred Sudbenim stolom u Zagrebu. Radić je osuđen na dva mjeseca strogoga zatvora. Kazna mu je "pooštrena postom i samotnim zatvorom svaki mjesec"; trebao je platiti i troškove sudskog postupka, ali je sud utvrdio da su oni zbog Radićeva imovna stanja neutjerivi.⁹ Stol sedmorice u Zagrebu, tadašnji vrhovni sud u Hrvatskoj i Slavoniji je uvažavajući Radićevu žalbu na presudu izrečenu kaznu preinačio u 14 dana zatvora, koju je kaznu morao nastupiti 14. svibnja 1904. godine.¹⁰ Tako je Radić mnogo duže bio u zatvoru od na kraju odmjerene kazne; na tu se činjenicu ni sud ni režim nisu obzirali. Njima je očito bilo najvažnije da spriječe Radićevu političku djelatnost.

Tijekom 1903. i 1904. godine Radić je bio stalno pod prismotrom, pa i kažnjavan, ali na drugi način. Tako je 1903. bio kažnjen zabranom drugog dijela svoje knjige "Uzničke uspomene", kojom je po ocjeni državnog tužitelja uznemirio javnost. Postupak za pljevidbu te knjige je pokrenuo državni odvjetnik u Varaždinu, ali je cijeli slučaj pripao Sudbenom stolu u Zagrebu. Radić je zamolio da zbog troškova o tome odlučuje Sudbeni stol u Zagrebu, a državni odvjetnik u Varaždinu je pristao zato što je baš u to vrijeme vođena glavna rasprava protiv 190 osoba iz okolice Varaždina zbog sudjelovanja u nemirima 1903. godine. Taj se državni odvjetnik očito bojao da bi Radićeva nazočnost u Varaždinu pridonijela već i onako uznemirenoj atmosferi zbog navedena suđenja. Potkraj veljače 1904. Radić je saslušan pred Sudbenim stolom u Zagrebu zbog pisanja lista "Hrvatska misao", koji je pokrenuo zajedno s još nekim hrvatskim oporbenjacima; obrazloženje je i ovaj put bilo "radi zločina smetanja javnog mira". Neki su brojevi tog lista zabranjeni, a Radić je u tijeku saslušanja preuzeo odgovornost za pisanje lista; naglasio je svoja politička uvjerenja, što je za vlast bilo remećenje javnog reda i mira.¹¹

I dalje je Radić bio pod stalnom prismotrom zbog svojih političkih uvjerenja i djelatnosti; osobito je to došlo do izražaja nakon što je osnovao Hrvatsku pučku seljačku stranku (HPSS) 1904. godine. O njemu su organi vlasti pisali brojne izvještaje brižljivo prateći sve njegove akcije, ali nema podataka je li bio uhićen i izvođen pred sud.

Posljednji značajniji okršaj s vlastima u Austro-Ugarskoj imao je 1912. godine u Osijeku, kad je zbog istog čina bio uhićen, podvrgnut ispitivanju u istražnom zatvoru i dva put izveden pred sud, bez obzira na to što se pozivao na zastupnički imunitet - bio je član hrvatskoga Sabora, izabran 1910. godine. Radilo se o njegovu sukobu s kotarskim predstojnikom Jankom Sokolićem iz Županje u vrijeme političke agitacije za HPSS, odnosno održavanja "pouzdanih" sastanaka stranke, u tom kraju (Rajevo selo, Soljani i Vrbanja) tijekom travnja 1911. godine. Radić je tijekom 1911. uspio izbjeći uhićenje i izvođenje pred sud, ali je u promijenjenim političkim okolnostima početkom 1912. uhićen, odveden u Osijek i osuđen na četiri mjeseca zatvora te na plaćanje sudskog postupka. Utvrđeno je da Radić nema financijskih mogućnosti za plaćanje troškova. Na presudu su se žalili i Radić i tužitelj. Stol sedmorice je Radiću kaznu smanjio na tri mjeseca zatvora s tim da se računa od 30. travnja 1912., od dana proglašenja presude. Isti sud je uvažio i žalbu državnog tužitelja i odredio da se protiv Radića provede novi postupak zbog toga što je Radić rukama izgurao Sokolića sa skupštine. Nova rasprava je provedena također u Osijeku i to u vrijeme dok se Radić nalazio u zatvoru. Radić je sada oštrije osuđen nego za inkriminacije u vezi s održanim skupštinama; odmjerena mu je

⁹ Presuda br. I. 550-1903. od 14. kolovoza 1903. objavljena je u: Ž. Stržić, Tako je Radić, n. dj., str. 140.-157.

¹⁰ Više o tom suđenju u: B. Janjatović, S. Radić: progoni, zatvori, n. dj.

¹¹ Isto.

kazna od tri mjeseca "težke tamnice...pooštrene jednim postom svakog mjeseca". I na tu se presudu Radić žalio, ali je Stol sedmorice potvrdio odluku Sudbenog stola u Osijeku i Radić je pušten iz zatvora u kolovozu 1912.¹² Tako je Radić bio u stvari suđen i kažnjen dva put za isti čin. Pokazalo se i u ovim sudskim procesima da su vlasti Austro-Ugarske na području Hrvatske pokušavale na razne načine onemogućiti hrvatsku oporbu općenito, a Radić je bio najistaknutiji primjer. To su činile uglavnom temeljeći svoje postupke spram Radića na tadašnjim važećim pravnim propisima, ali ipak zbog njegova upornog oporbenjaštva iz slučajeva u slučaju bivale su sve oštrije. Sa svoje strane Radić je u upornom oporbenjaštvu nastojao izboriti pravo na legalno djelovanje, zalagao se za legalno pravo političke borbe i organiziranja.

2.

U Kraljevstvu /Kraljevini) SHS Radić je od početka te države bio nepoželjna osoba zbog protivljenja načinu njezina stvaranja ali i ukupne političke djelatnosti kao i koncepcija o unutarnjem ustrojstvu države, anticentralizmu, antimonarhizmu i borbe za slobodu, ravnopravnost i priznanje samobitnosti hrvatskog naroda i Hrvatske.¹³ Zbog toga je pritvaran, držan u zatvoru, osuđen i na kraju ubijen. U zatvorima karadorđevićevskoga Kraljevstva/Kraljevine SHS proveo je gotovo punih 27 mjeseci, ponajviše bez istrage i bez suđenja. Protiv njega je održan jedan sudski proces na kojem je osuđen na dvije i pol godine državnih uža, tj. strogoga zatvora. Umro je od posljedica atentata izvršenog 20. lipnja 1928. u Narodnoj skupštini. Tako je za S. Radića, lidera Hrvatske (pučke) (republicanske) seljačke stranke Kraljevstvo/Kraljevina SHS, odnosno karadorđevićevska Jugoslavija u svega deset godina političkog djelovanja bila daleko oštriji i nemilosrdniji protivnik od Austro-Ugarske Monarhije.

Prvi put u Kraljevstvu/Kraljevini SHS Radić je uhićen 25. ožujka 1919. Bilo je to po nalogu iz Beograda. Zadržan je u zagrebačkom zatvoru Sudbenog stola bez sudske istrage i bez podizanja optužnice, samo na temelju policijskih izvješća, sve do 27. veljače 1920. godine. Pustio ga je iz zatvora novi hrvatski ban dr. Matko Laginja unatoč protivljenju centralne beogradske vlade i regenta Aleksandra Karađorđevića svega pet dana nakon što je stupio na dužnost.¹⁴ Ban Laginja je, bez obzira na to što je bio politički protivnik Radićev, kao uvjereni legalist prihvatio obrazloženje državnog nadodvjetnika za Hrvatsku i Slavoniju - dr. Viktora Aleksandera.¹⁵ Ovaj je u svom izvješću banu 26. veljače 1920. napisao, ponavljajući u mnogome svoje ocjene iz travnja 1919., da protiv Radića nema pravno utemeljenih dokaza za optužbe, a kamo li za izvođenje pred sud. Naglasio je da se radi o političkoj Radićevoj djelatnosti; očito je procijenio da dokazi koje je prikupila, odnosno prikupljala policija, dok je Radić sjedio u zatvoru, nisu uvjerljivi i da se radi o političkim pitanjima, a ne o deliktima koji se mogu krivično goniti. No, taj Laginjin čin izazvao je odmah protuakciju vladajuće garniture. Po nalogu iz Beograda podban dr. Franko Potočnjak, čovjek povjerenja regenta Aleksandra i radikala Stojana Protića,

¹² B. Janjatović, Sudski procesi Stjepanu Radiću u Osijeku 1912. godine, *Historijski zbornik*, XLIX/1996., str. 201.-203.

¹³ Usp. Bogdna Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*. knj. II. (1919.-1928.), Zagreb 1973.

¹⁴ Imenovan je hrvatskim banom 22. veljače 1920. i na toj je dužnosti ostao do 11. prosinca te godine. Usp., o njemu: Petar Strčić, *Hrvatski narodni preporoditelj i ban dr. Matko Laginja*, *Zbornik društva za povjesnicu Klana, Klana* 1995., str. 9.-39., gdje je navedena i druga relevantna literatura.

¹⁵ On je bio državni odvjetnik u Osijeku 1912. kad je Radić dva put izveden pred sud.

tadašnjeg predsjednika centralne vlade¹⁶, naredio je pojačano praćenje S. Radića, koji je odmah nakon izlaska iz zatvora razvio široku političku aktivnost u Zagrebu i njegovoj okolici. Formalni razlog novoga uhićenja već 20. ožujka 1920. bio je Radićev istup u Galdovu kod Siska; radilo se i ovaj put o Radićevim političkim koncepcijama, ali je kotarski predstojnik u Sisku, vjerojatno po naputku podbana Potočnjaka, napisao izvješće na temelju kojeg je Radić uhićen u Zagrebu, dan poslije istupa u Sisku, što je sve upućivalo na politički obračun s Radićevim idejama i praksom. Ovaj put je pokrenuta sudska istraga i Radić je, unatoč ponovljenom negativnom mišljenju dr. V. Aleksandera, optužen, a zatim i izveden pred Sudbeni stol u Zagrebu "za zločin protiv otečestva"; optužnica je podignuta 7. lipnja 1920., a sudski se proces imao održati u roku od dva mjeseca¹⁷. Glavna sudska rasprava počela je 8. a trajala je do 20. srpnja s prekidima. Tijekom rasprave Radić je osuđen zbog "vrijeđanja" suda na tjedan dana tvrdog ležaja, a unatoč njegovoj obrani i obrani koju su mu pružili vrsni zagrebački odvjetnici te očitosti političkog obračuna - Radić je strogo kažnjen. Osuđen je na dvije i pol godine državnih uzeta te post i samicu na dan 1. prosinca - zato što se svojim političkim opcijama opirao načinu ujedinjenja Kraljevina Srbije i Crne Gore s Državom Slovenaca, Hrvata i Srba izvršenog 1. prosinca 1918. Taj sudski proces protiv S. Radića, jedan od prvih, a možda i prvi, protiv hrvatske političke oporbe u Kraljevstvu/Kraljevini SHS, pokazao je u punoj mjeri ne samo Radićeve političke koncepcije o unutarnjem ustrojstvu državne uprave na temelju ravnopravnih odnosa naroda čije se ime nalazilo u nazivu države nego i odgovor vladajućih struktura na takvu opciju, sada izrečen pravničkim formulacijama. Državni odvjetnik¹⁸, a i suci Sudbenog stola toj su koncepciji suprotstavili ideju i praksu centralizma, ideju o tri plemena jednog te istog naroda te neupitnu vlast dinastije Karađorđevića, pa su ga u skladu s tim optužili i osudili. Radiću nisu pomogle ni pozivanja na zastupnički imunitet člana Hrvatskoga Sabora (koji još u to vrijeme nije bio službeno raspušten, ali nije zasjedao), odnosno člana Privremenoga narodnog predstavništva u Beogradu (u koje je imenovan, ali je odbio sudjelovati u njegovu radu), a dakako niti ukazivanje na činjenicu da se radi o političkoj opciji. Kazna je bila oštra, to više što je Radić već gotovo od početka nove države bio u zatvoru. Ipak, na sam dan izbora za Konstituantu 28. studenog 1920. Radića je regent Aleksandar pomilovao i on je pušten na slobodu nakon što je umalo u cijelosti izdržao odmjerenu kaznu.¹⁹

Nakon tog suđenja S. Radić više nije izvođen pred sud, ali je sve do smrti bio pod stalnim nadzorom policije, upravnih organa i vojske.²⁰ Pod optužbom da je sa svojom strankom pristupio Komunističkoj internacionali, a dakako i dalje zapravo zbog svojih političkih opredjeljenja, Radić je 5. siječnja 1925. opet uhićen i odveden u zatvor. Prije toga je zabranjeno djelovanje HRSS, a nakon Radićeva uhićenja u zatvor su odvedeni i drugi članovi vodstva stranke, ali je Radić bio pod posebnom paskom i izoliran. U zatvoru je proveo sedam i pol mjeseci. Istražni sudac i državni tužitelj su vodili istragu odnosno pripremali optužnicu pod strogim nadzorom iz Beograda. Ipak je državni tužitelj morao napisati da bi na sudu mogle proći tek tri inkriminacije premda se sam trudio uz pomoć

¹⁶ F. Potočnjak, *Malo istine iz naše nedavne prošlosti*, Zagreb 1921.

¹⁷ Optužnica ima nadnevak 2. VI. 1920., ali je podignuta tek 7. VI. i to na intervenciju F. Potočnjaka.

¹⁸ Bio je to Franjo Urbany, inače Radićev sudrug u sudskom procesu 1895. godine, koji je sada očito stao na stranu režima.

¹⁹ Usp. B. Janjatović, *Državne uzete, post i samica: suđenje Stjepanu Radiću 1920. godine*, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1997., str. 97.-127.

²⁰ *Ista*, Stjepan Radić i kraljevski panduri: odjeci Borongajske skupštine 1923., na i. mj., 2/1994., str. 277.-297.; *ista*, Stjepan Radić: progoni, suđenje i ubojstvo 1919.-1928., Radovi, 29/1996., str. 217.-236.

nekim ministara iz centralne vlade da optuži Radića za djelovanje protiv države. No, sudski je postupak bio alternativa za rješenje sukoba s Radićem. Istovremeno kralj Aleksandar I. Karađorđević i centralna beogradska vlada pokušavali su i na druge načine prisiliti Radića na ustupke, odnosno na promjenu političkih koncepcija. Taj se proces ubrzao nakon što je Pavle Radić u državnoj Narodnoj skupštini 25. ožujka 1925. pročitao Radićevu izjavu o priznanju monarhije i centralističkoga Vidovdanskog ustava. Prošlo je nekoliko mjeseci dok nije utanačen sporazum sada već HSS-a s centralnom vladom i vladajućim radikalima. Radić je pušten iz zatvora 18. kolovoza 1925.; istog su tog dana oslobođeni i drugi čelnici HSS-a. Predstavnici HSS-a ušli su u vladu, a i Radić je nekoliko mjeseci kasnije postao ministrom prosvjete i ostao na toj dužnosti oko pola godine. No, unatoč tome i dalje su ga pratili organi vlasti od upravnih do žandarmerije i vojske.²¹ Pogotovo je ta paska pojačana nakon što su HSS-ovci napustili vladu početkom 1927., a osobito nakon stvaranja Seljačko-demokratske koalicije, tj. sporazuma HSS-a i Samostalne demokratske stranke (SDS), odnosno sporazuma S. Radića s njegovim dotadašnjim protivnikom Svetozarom Pribićevićem u jesen iste godine.²²

S. Radić je zajedno sa S. Pribićevićem vodio žestoku političku borbu u Narodnoj skupštini s velikosrpskim koncepcijama i politikom, pa je to bio jedan od razloga organiziranoga političkog atentata izvršenog 20. lipnja 1928. u tom najvišem predstavničkom forumu u državi. Po svemu sudeći atentat koji je izvršio Puniša Račić, radikalski zastupnik, bio je uperen protiv vodstva Seljačko-demokratske koalicije, ali su stradali samo istaknuti pripadnici HSS-a. Ubijeni su odmah Đuro Basariček i Pavle Radić. Stjepan Radić umro je 8. kolovoza 1928. od posljedica ranjavanja. Ranjeni su zastupnici HSS-a Ivan Grandić i dr. Ivan Pernar. Taj atentat fizički je uklonio Radića iz političkog života i postao u mnogo čemu obrascem ponašanja karađorđevićevskih vlasti spram hrvatske oporbe osobito u vrijeme šestojanuarske diktature, ali nije mogao ugušiti oporbenu političko djelovanje.²³

I na kraju možemo zaključiti da su sukobi Stjepana Radića s režimima i u Austro-Ugarskoj Monarhiji i u Kraljevstvu/Kraljevini SHS, odnosno karađorđevićevskoj Jugoslaviji nastajali zbog njegova legalnoga političkog djelovanja. Ni jedna ni druga monarhija, iako svaka iz svojih razloga, nisu htjele dopustiti Radićeve političke koncepcije i praksu pa su ga zato progonile, zatvarale, sudile. Karađorđevićevska kraljevina bila je u tome i oštrija; upotrebljavala je brojna nezakonska i zakonska sredstva da Radića spriječi i onemogući; zato je i ubijen u organiziranom političkom atentatu.

²¹ B. Janjatović, S. Radić: Progoni, suđenje, n. dj.

²² O njemu i njegovoj politici vidi: Hrvoje Matković, Svetozar Pribićević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature, Zagreb 1972.; isti, Svetozar Pribićević, Zagreb 1996.; Lj. Boban, Svetozar Pribićević u opoziciji (1928.-1936.), Zagreb 1973.; S. Pribićević, Diktatura kralja Aleksandra, Zagreb 1996.

²³ Više o tome usp. B. Janjatović, Hrvatska 1928.-1934., vrijeme organiziranih političkih ubojstava, Povijesni prilozi, 13/1994., str. 219.-244.

Zusammenfassung

Radić's Konflikte mit den Regimen der Monarchie Österreich-Ungarn und des Königreichs Jugoslawien

Während vierzig Jahre seines politischen Wirkens war S. Radić, von seiner ersten politischen Äusserung, und dann als Führer der Kroatischen (Volks-) (republikanischen) Bauernpartei, ständig unter Polizei-, Gendarmerie-, militärischer, Verwaltungs- und gerichtlicher Aufsicht, verfolgt, verhaftet, und auf kürzere und längere Zeitstrafen verurteilt, und auf diese Weise aus dem politischen Leben ausgeschlossen. Am Ende wurde er getötet; er ist von den Folgen eines Attentats gestorben. Dies waren seine schärfsten Konflikte mit den Regimen der Monarchie Österreich-Ungarn und des Königreichs Jugoslawien, obwohl er mit diesen auch auf dem politischen als auch ideellen Plan in Konflikt war.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RAD OVI

32-33

ZAGREB 1999.-2000.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Neven Budak

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Maticka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5. X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica

Iva Makvić

Prijevod sažetaka

Marina Denona-Krsnik (njemački)

Ivo Goldstein (engleski)

Tisak

KRATIS, Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u srpnju 2001. godine

Naklada

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 32-33

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. - Zagreb

: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,
1999.-2000. – 520 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X